

Kullabladet nr 1/2011

Vinter

Medlemsblad för föreningen Backstugans Vänner

Johan **Edvin Olofsson** firar jul på Kulla med barnen Anna, Sven, Svea och Knut (stående). I Sveas knä sitter "Olle" som är Annas son. Bengt-Olof är född 1933 och av åldern att döma på "Olle" måste året vara 1941 eller 1942. Frånvarande barn är: Nils (Sonjas far), Hjalmar (i USA) och Malvina (troligen sjuk). Fotografiet har skänkts av vår medlem Sonja Gustafsson i Karlskoga.

Styrelsen 2010

Ordförande	Lena Calmestrand Kyrkväktarns väg 11 461 79 Upphärad Telefon: 44 16 21 e-post: lena.calmestrand@telia.com
Vice ordförande	Alfhild Olsson Hjortmossegatan 54 461 51 Trollhättan Telefon: 48 17 76
Sekreterare	Maria Calmestrand (adress se ovan) e-post: maria.calmestrand@telia.com
Kassör	Aina Magnusson Västra Lindåsvägen 22 461 79 Upphärad Telefon: 44 11 61
Ledamot	Kerstin Andreasson Härklättan 269 463 94 Lilla Edet Telefon: 65 60 57
Suppleant	Roy Nilsson Smedvägen 20 461 79 Upphärad Telefon: 44 02 49 e-post: royalvar@telia.com
Revisor	Per-Axel Andersson Klintens By 203 460 12 Prässebo Telefon: 177 50
Revisorsuppleant	Anne Marie Andersson (adress se ovan)
Valberedare	Curt Beijer Ljungkullen 461 97 Sjuntorp Telefon: 44 11 51
Valberedare	Matts Mattsson Parkvägen 9 461 79 Upphärad Telefon: 44 13 10

Föreningens bankkonto är Nordea 3120 21 07303 och medlemsavgiften för 2011 är oförändrad 50:

Var vänlig meddela kassören om du betalar in via kontot. Du kan också skicka 50: - i ett kuvert till Aina Magnusson (se adresslistan) eller betala vid en sammankomst. **Om medlemsavgiften inte är betald 30 juni stryks du som medlem, någon påminnelse utgår ej fr.o.m. 2011.**

Medlemstidningen Kullabladet utkommer 2011 med 2 nr/år. Vi tackar Monica Rodriguez på Studieförbundet Vuxenskolan för kopieringen. Du som vill bidra med material eller sätta in en gratisannons kan antingen skicka brev, e-post eller lägga materialet i min brevlåda. Stoppdatum för material till nr 2 är 1 april.

Kära medlemmar i Backstugans Vänner!

Höstens aktiviteter har varit "Kulturarvsdagen" 12/9 med en vandring runt slingan och berättelser om de som en gång bott där. Kulturarvsdagen firas runt om i Europa och temat i år var "Kulturens vägar". För övrigt har vi haft två trädgårdsdagar 26/9 och 17/10. Allt ätbart är nedpackat i våra plåtlådor i snickarboden, men man kan aldrig vara för säker. Förra vintern åt råttorna på knappen till trimmern som låg på vinden. Ja, vad gör man inte när hungern ger sig till känna.

Det är alltid något på gång på Kulla. Just nu gapar spisutrymmet tomt. Vår Norra Hammar 604 har fått vika sig för en ny snålspis, en Husqvarna, funnen i Alingsås på "Hus till Hus". Det gick helt enkelt inte längre med den gamla eftersom den rök fram. Arbetslaget har försökt täta men ingenting har hjälpt, spisen var sprucken. Kerstin berättade på vårt styrelsemöte att Gunnar redan på sin tid (läs 1980-talet) hade tankar på att byta ut spisen. Till årsmötet i maj får vi hoppas att spisen är på plats.

Vi saknar material till projektet "Om Upphärad vill jag berätta...". Endast två bidrag förutom det som är inlagt på hemsidan har kommit in. Du som har bilder eller kan berätta om människor, gårdar och spännande händelser i Upphärad lämna gärna in material. I vissa trakter finns mycket insamlat om äldre tider och då främst berättelse om bygden och människorna. Det saknas till stor del i Upphärad, tyvärr. **Låt inte glömskans brunnar sluka dina kunskaper om hembygden, utan skriv.**

Under 2011 utkommer Kullabladet endast med 2 nummer. **Du som vill ha nr 2/2011 måste ha betalat medlemsavgiften senast 1 april.** Betalar du in via kontot så var vänlig meddela Aina detta.

Vi har inte slagit upp dörrarna för vintermånaden ännu (idag 24 november)men det brydde sig inte Kung Bore om ett enda dyft. Han har redan bäddat in Kulla i sin vintersömn, så sov gott Kulla tills nästa säsong.

Jag tillönskar er alla en Fridfull Jul och ett Gott Nytt År 2011. /Lena

Vår siste backstugusittare

Johan Edvin Olofsson var den siste backstugusittaren på Kulla. Han köpte huset 1941 och avled 1961, 91 år gammal. Ainas son Lars, Lars pappa Folke och länsman fann honom liggande i sängen, död.

Edvin föddes i Ale-Skövde i Öfra Boda den 5/11 1870. Han var yngst av fem syskon. Augusta f. 1861, Emma f. 1863, Alfred f. 1865 och Karl f. 1868. Hans far Olof Johannisson var torpare och född i Upphärad 1830. Hans mor var Anna Maria Olofsdotter född i Ale-Skövde 1826. Edvins syster Augsta avled 1875 och fadern 10 år senare.

I slutet på seklet Edvin gifte sig Edvin med Maria Kristoffersdotter född i Ale 1863. De får följande barn: Malvina Elisabeth f. 1893, Anna Teresia f. 1895, Hjalmar Emanuel f. 1898, Svea Victoria f. 1901, Nils Hugo f. 1903, Sven Kristoffer f. 1905 och Knut Olof f. 1906. Alla barnen utom Malvina var födda i Fuxerna. Senare flyttade familjen till Ucklum där modern avlider 1932. Nio år senare flyttar Edvin till Kulla. Kanske hade han fått tips om huset av sin bror Alfred som då bodde på Kajebacken.

Skänkta saker

Ett stort tack till Anita och Alf Gustafsson som skänkt ett partytält samt trädgårdsväxter och Ingvar Olofsson som skänkt hemvävda linnegardiner till rumsfönstren samt till Inger Sandén som skänkt en växt och en beskrivning på denna, enligt följande:

Ålandsrot (Inula Helenium), var förr en medicinalväxt. Jordstammen har en grenig rot som är aromatiskt. Extrakt av den nyttjades mot mag- och tarmsjukdomar. Även som pulver kunde den användas utvärtes mot utslag (skabb). Den har också gått under namnen Alant, Enulört, Elins rot mm. Växten kom under medeltiden från Sydeuropa till klostrens örtagårdar, varifrån den spreds i allmän odling och tillfälligt förvildades.

Sara Lena Fyhr

Vet du någonting om Sara Lena Fyhr som bodde på Spikemaden och kunde bota kor. Hon var född 1862 i Väne-Åsaka. Hör i så fall av dig så får vi hjälpa den som frågat oss.

Kullaalmanackan 2011

Vi kunde inte använda oss av de digitala bilderna som jag lagt in på datorn utan fick även som tidigare år använda oss av pappersbilder varvid almanackan fått ett något annorlunda utseende än det som var tänkt från början. Jag vill därför be dig redan nu, du som vet med dig att du har gamla bilder från Upphärad att ha dessa i beredskap till nästa årsmöte så att vi kan låna dessa till nästa Kullaalmanacka. Då ska vi försöka att bara ha med "gamla Upphäradsbilder".

2011 års Kullaalmanacka har kommit och finns att hämta hos Aina.

Den innehåller följande bilder:

Januari; Kulla i mars 2010

Februari; Oscar och Kristina Johansson med sina barn på Kortestommen

Mars; Birgitta Bernhardsson från föreningen Västgöotalin spinner på Kulla maj 2010

April; Kerstin Andreassons hund Lorry vid ingången till Kulla 1953

Maj; Återträffen på Kulla i augusti 2010

Juni; Matts Mattsson och Ingemar Carlson tapetserar på Kulla

Juli; Albin Larsson och hans fru Hanna samt Albins mor Johanna Andreasson framför Svedjan 1

Augusti; Familjen Malden med vänner på Kulla i augusti 2010

September; Gunnar Andersson, Kerstins son Tore med familj på Kulla, 1990 el 1992

Oktober; Systrarna Clara, Anna, Elvy, Kerstin och Alfhild på Kulla, 2003 el. 2004

November; Wilhelm Roos Rosell vid sitt hem Svedjan 2

December; Edvin Olofsson firar jul på Kulla (för mer info se Kullabladet 1/2011)

Intervju med Ragnar Tengbom 71 år den 12 maj 1980

(Ur projektarbetet "Upphärad" i historia 20 p vid Göteborgs universitet 1980 gjort av Anita Johansson, Ulla Lindmark, Ingvar Evert, Hans Svensson och Per Svensson)

Vid Tengboms hundraårsjubileum 1977 skrevs följande dikt av Klara Andersson idag 93 år (1980) och dotter till Svensson i firma Svensson och Tengbom:

"Vi vrider tidens hjul tillbaka 100 år och stannar så en stund vid den tidens kunder och köpmanskår. Det är anno 1877 den 10 september. Den stora handelsboden Svensson o Tengbom öppnar sina dörrar idag.

Midvinternattens köld är hård, stjärnorna gnistra och glimma. Månen skiner på Tengboms gård, i tidig morgontimma. På snöiga vägar hörs bjällerklang, bland höga drivor går färden fram. Upphärad är målet för resan idag, varor skall handlas av allehanda slag.

Fotogenlampan i taket lyser med sitt varma ljus, över brådskan som råder i vårt handelshus. Och Svensson och Tengbom med sin unga kår, så nöjda och glada innanför disken går. Dörrklockan pinglar så muntert idag, kunderna strömmar in i glada lag.

Varor plockas fram från lådor och diskar och från stora tunnan på golvet man islandssill fiskar. Kandisocker och karameller i stora strutar man får, på "köpet" denna dag när feststämning rår.

Nu vintermörkret har kommit och kommersen är slut. Och stora tunga korgar till slädarna bärs ut. Och hemåt går färden i glädje och gamman, vi kommer tillbaka allesamman.

Åren gick och handelsbon blev stor och fin butik, där tyger i höga travar låg, på nyheter alltid rik. Och kunden kunde ekipera sig från topp till tå, och allting var så modernt och allting fanns att få. Och själv i mina unga år jag sydde hattar där, hattar med tyll och band och blommor men ibland med sorgflor på.

I stora ljusa lokaler togs kunderna om hand av mina kusiner Tengbom och även av mej ibland, och övriga kamrater vi sålde varor dagen lång. Köplusten var stor och allt gick utan tvång. Nu äro alla borta – men kära minnen lever kvar. Långt in i ålderns sena dar.

Men nu är allt förändrat, den nya tiden kommit har. Nu kunderna från disken sina varor själva tar. Svensson är borta ur bilden för länge sen, men släkten Tengbom lever kvar. Nu kunderna kommer i bilar och kommersen går bra alla dar.

Och nu vi önska vår hundraåring, framgång under kommande år och trevnad följa i dess spår. Leve vår jubilar."

När Bergslagens järnväg invigdes 1877 var det många som insåg dess betydelse för orten och startade med handel i olika former. År 1880 fanns inte mindre än 12 butiker i Upphärad. Vid sekelskiftet hade samhället 1300 invånare. Upphärad var vid denna tid tack vara järnvägen en betydande centralort, där handeln med bl.a. ved, virke och spannmål blomstrade.

Svensson och Tengboms handel öppnade samma år som järnvägen invigdes. Affären heter så t.o.m. 1894. Sedan dess heter den Tengbom. Johan Fredrik Tengbom var en av grundarna. Hans son Karl som sedan tog över var far till nuvarande ägaren Ragnar Tengbom.

Tengboms handel har byggt ut i olika etapper med spannmålsmagasin, herr- och damskrädderi samt modist. Järnhandel öppnades 1912. Olika tillbyggnader har sedan skett 1924, 1929 och 1943.

Att driva handel av denna storleksordning vid seklets början betydde att affärsbiträdena bodde och intog sina måltider i Tengboms hus. Ragnar Tengbom berättar att när hans mor som nygift kom till Upphärad, fick hon sköta hushållet för 20 personer.

När första världskriget bröt ut, började människor hamstra nödvändiga varor. Hos Tengbom förde det med sig extra arbete och man blev tvungen att införa ransonering. Under andra världskriget fungerade handeln bättre eftersom det då fanns ett väl uppbyggt ransoneringssystem.

Affären består idag (1980) av livsmedelsbutik, en mindre manufakturavdelning samt järnhandel. Där man även kan få fönsterglas tillskuret eller mattläggning ombesörjd.

Begravning

(ur samma arbete som ovan)

Under 1700-talet ägde en egendomlig sed rum vid begravning i Upphärad. De som hade familjegravar inne i kyrkan lät liken stå en vecka i familjegraven och jordade dem sedan ute på kyrkogården. Denna förflyttning av liken hade sin orsak i att församlingen under gudstjänsten annars besvärades av likstank eller risk förelåg att församlingen kunde smittas av den farsot den döde avlidit av. När det gällde begravningsplatsen förr var graven ej en "familjegrav" i samma mening utan hörde samman med gården och släkten som brukade gården, ofta son efter far genom långa leder. Varje by hade sin ruta av den vigda jorden.

Vägar

(ur samma arbete som ovan)

Hur färdades man i Flundre härad i forna tider? Det enda sättet var till fots eller till häst. I regel mötte det inga hinder utom när man skulle ta sig över kärr eller myrar. Detta löstes genom att man över kärret gjorde en jordbro. I Upphärads socken finns en gård men namnet Jordbron. Intill den finns en urgammal väganläggning över ett kärr. Ännu idag talar man i häradet om att "broa" i betydelsen av att bygga väg. En jordbro gjordes genom att man över kärret lade ett lager av kraftiga grangrenar. Ovanpå detta massor av sten och grus och därpå ännu ett lager av grenar som täcktes med sand och jordbron var färdig.

I äldre tider indelade man vägarna i 4 slag; landsväg, kyrkoväg, kvarnväg och markoväg. Den enda landsväg i ordets dåtida bemärkelse i häradet var Edsvägen. Den löper i nord-sydlig riktning genom häradet. Edsvägen hade stor betydelse som förbindelseled mellan Göta älvs segelbara del och Väneren. Ökad betydelse fick den under 1200-talet genom att den värmländska järnmalmen exporterades via Edsvägen. Gustav Vasa och hans söner visade intresse för Edsvägen men trots detta var det illa beställt med den. Man kunde inte färdas med vagn där utan varorna måste klövjas.

När det gällde kyrkvägarna utgick häradets samtliga från Landsvägen, Edsvägen. Upphärads kyrkoväg blev först år 1727 på landshövding Gyllenborgs skriftliga order upptagen bland "nödiga allfariga vägar i häradet". Häradsvägarna sköttes av byn. Vägen var dock uppdelad i stycken av olika längd i förhållande till varje gårds storlek och det ålåg sedan gårdarna att sörja för underhållet.

Utgrävning av grunden

Så snart tjälen går ur marken börjar vi gräva ut grunden för att om möjligt få reda på huruvida det är rester efter en husgrund (uthus), som vi tror eller en terrassodling, som andra tror. Vi har hjälp av en arkeolog från Lödöse museum som hjälper till att påbörja grävningen och som sedan kommer och tittar till oss under tiden för att se vad vi har hittat. Vi behöver därför vara några stycken som hjälps åt med arbetet. Det är alltså vi själva i föreningen som står för grävningen, inte museet.

Du som är intresserad av att hjälpa till med grävningen anmäl dig till mig så snart som möjligt.

Sveriges dödbok 1901-2009

Föreningen har inköpt den nya cdversionen av Sveriges dödbok vilken sträcker sig tillbaka till 1901. Den tidigare började först 1946. Detta innebär att du i princip kan finna alla som avlidit i Sverige mellan åren 1901-2009. **Behöver du hjälp med att finna personer så hör av dig antingen via e-mail eller via ett brev, så att jag får allt på pränt, så försöker jag hjälpa dig.**

Fornborgar i Upphärad

Under de första verksamhetsåren 2005 och 2006 gjorde föreningen 12 vandringar bl. a. till fornborgen Träleborg vid sjön Gravlången. Vandringar dit företogs hösten 2006 och 2007. Första året gick vi fel på vägen upp och kom visserligen upp på berget men missade helt själva borganläggningen. Det tog vi igen året därpå, då under Ingemars ledning, och fick se det lilla som numera är kvar av den dåtida borgen. I fornminnesinventeringen i Upphärad står följande att läsa om denna borg (fornlämning nr 3):

Träleborg invid stranden av sjön Gravlången ca 600 m VSV om gården Häggå 2:1 och 3:1. Fornborgen, 125x50 m anlagd på ett tämligen högt berg som stupar brant mot N och V. Borganläggningen omfattar hela berget. I N, Ö och S är murar anlagda. Dessa har en sammanlagd längd av 140 m. Murarna är raserade och nedrasade stenar ligger utanför desamma. Till fornborgens inre leder från SSV två ingångar. Terrängen i fornborgens inre är starkt kuperad.

Det berättas att på berget bodde, långt tillbaka i tiden, en rövarhövding, som hette Täle. Han enlevrade dottern på Stora Häggåna och förde henne till sin borg på höjden. Flickans fader uppbådade folk för att ta henne tillbaka. Utan möjlighet att undkomma kastade sig då Täle med flickan utför stupet mot sjön och båda omkom. Berättare: Yngve Zimmerman St. Häggåna f. 1898 d.

Upphärad besitter inte bara en utan två fornborgar. Men den andra fornborgen Borgaråsen har hamnat lite i skymundan och inte så många vet om dess existens. Borgen ligger alldeles vid järnvägsspåret mitt emot bostället Backen.

I fornminnesinventeringen omnämnd som nr 91 Albogården Vrångebäcken. Fornborgen 100x80 m är begränsad av en nu delvis raserad stenmur ca 65 m lång. Platån har en största bredd av 35 m. Området är bevuxet med barr- och lövträd. Enligt uppgiftslämnaren Märta Jonasson, Backen rullade hennes bröder ner "en massa" stenar för berget när de var små. Berget har enligt samme sagesperson alltid kallats "Borgaråsen" vilket också finns utmärkt på den ekonomiska kartan.

Vi planerar att under hösten 2011 företa en vandring till nämnda borg med start vid Jordbron och om möjligt också försöka hitta stigen som Johan Friberg valde denna ödesdigra dag hem från sitt arbete på Kilehult då som det säges "han fick möta sin baneman Andreas Roos". Vi tänker vidare bese "brötekistan" vid Hålan (dåtida Hulan) och vandra över ån och upp till Tittås. Hoppas så många som möjligt kan komma med på denna vandring.

Lite mer om fornborgar

Det går knappast att missa dem, de uråldriga befästningsverk som byggdes av våra förfäder på höjder och bergskammar, ofta invid en transportled eller utmed gamla sjösystem där den forntida

sjötrafiken gått.

Sin storhetstid har fornborgarna i slutet av 400-talet och början av 500-talet, sedan överges de. Systemen att skydda sig mot fienden och styra det omgivande landet förändras. Befolkningen tycks försöka stoppa anfall tidigare. I vattnen utanför viktiga transportleder, hamnar och handelscentra byggs då befästningsverk och pålspärrar.

De borgar som uppfördes från slutet av 300-talet till mitten av 500-talet under romersk järnålder och den oroliga folkvandringstiden har en komplicerad historia. Flera har varit tillflyktsorter, men nya utgrävningar har visat att de dessutom har varit viktiga centra för maktutövning. Innanför de nedrasade murarna fanns spår av fast bosättning.

– Fornborgarna hade många funktioner. Vi har hittat djurben, vävtyngder, keramik och husrester. I vissa fall tycks här ha bott en maktelit, berättar docent Michael Olausson vid Stockholms universitet. I mer än tjugo år har han ägnat sig åt att reda ut vad dessa befästningsverk stått för och tycker sig kunna börja tolka dem.

– Platserna ser ut att ha dominerats av en elit som kontrollerade hantverket i området, handeln, distributionen och kulturen.

I Sverige finns drygt 1 000 fornborgar av vilka många är odaterade. Några uppfördes på bronsåldern, men de allra flesta är kring 1 500 år gamla. De ligger i Södermanland (cirka 300), Uppland (150) och Östergötland (130), men ett stort antal finns även på Öland och i Bohuslän. Drygt ett fyrtiotal har lokaliserats i Västergötland.

Borgarna uppfördes gärna på lättförsvarade höjder med branter runtomkring. Då behövde man bara bygga en mur mot tillfartsvägen från dalen nedanför. Murarna kunde vara två till tre meter höga och ha en befäst träport vid ingången. Fornborgarna byggdes på det här sättet under en intensiv period efter romarrikets fall, och på 500-talet övergavs de. Tidigare har man trott att det skedde en klimatförsämring under 500-talet, något som skulle förklara att befolkningen minskade och gamla bosättningsområden övergavs.

Modern pollenanalys visar emellertid att klimatet inte alls blev flera grader kallare som man utgått från tidigare. Att borgarna överges har sannolikt en annan förklaring.

Det kan ha med dåtidens religionsskifte att göra, när de krigiska asagudarna Oden och Tor efterträdde vanerna Nerthus, Ull och Frej, de mer fredliga fruktbarhetsgudarna.

– Det här vet ingen säkert, men fynden innanför vissa fornborgar har rika kulturlager. Här har man levt och verkat. En lokal aristokrati tycks ha kontrollerat försvar, handel, distribution och hantverk, berättar Michael Olausson. Borgarna kan ha fungerat som lokala maktcentra för styrande med både politiskt och religiöst inflytande.

Rotarna i Upphärad: I äldre tider fanns i Upphärad sju rotar: Nyckleby, Snartotp, Häggånan, Artorp, Sjökullen, Kullen och Spjutgiljans rote. Men vad betyder egentligen ordet rote och vad menas med det? Ordet fanns redan i fornsvenskan och betyder skara eller distrikt och kommer av lågtyskans ”rote” vilket betyder skara, jämför staden Skara. Här kan du också läsa lite om betydelsen av roteindelningen:

Roten (distriktet) bestod av 6-10 man under befäl av en rotemästare. Fyra rotar bildade ett korpralskap.

1682 införde Karl XI generalindelningsverket och det ständiga knekthållet. Detta innebar att landet delades in i små administrativa områden som alla skulle ha minst en knekt. De gårdar som ingick i området tvingades att förse och underhålla en soldat för den indelta armén (den ständiga armén) med ett soldattorp. Invånarna i gårdarna kom att kallas rotebönder eller rotehållare och personen som tog hand om soldattorpet kallades rotemästare. Denna militära form användes fram till 1901 då nuvarande försvarsreform infördes.

Med uttrycket tjänsten på roten avsågs i den indelta armén de övningar och den kontroll av vapen och utrustning, soldatens uppförande och disciplin som förekom när inte förbanden var sammandragna till övningsläger, kommenderingar eller krigstjänst.

I städerna blev termen med tiden närmaste synonymt med stadsdel. I Stockholm delades staden in i rotar enligt rotemanssystemet år 1878-1926. I varje rote levde cirka 10000 invånare. En roteman eller ett roteombud var en tjänsteman ansvarig för folkbokföring och att mantalsföra alla inflyttningar och utflyttningar för alla fastigheter som roten omfattade.

Denna administrativa indelning kom att överföras även på olika sociala verksamheter och inom kyrkan. En socken delades in i ett antal rotar som hade ansvar för vissa aktiviteter som utöver soldatrote även omfattade husförhållsrote, fattigrote, postrote, skjutsningsrote etc. Detta syftade till att skapa jämnstora grupper som de olika bördorna kunde fördelas rättvist på. En person som underhölls av en fattigrote kallades rotehjon.

Under senare delen av 1800-talet ingick följande boställen i de olika rotarna:

Nyckleby rote: Höljebacka, Ingelsängen (Skattegården, Kronogården, Augumentsgården (augment betyder tillökning), Nyckleby Öfregården, Nedergården, Upphärads backe, järnvägsstationen.

Snartorp rote: Krattorp, Sandbacken, Snartorp, Socknebacken eller Kroken, Wråstorp och Ödeby.

Häggånan rote: Högsjöryr, Delehed, Kronoberg, Häggånan säteri, (Måns- och Enkansgård), Dunevallen, Karstorp.

Artorps rote: Kullegården, Andersgården, Torstensgården, Grotorp, Helltorp, (Skattegård och Enkansgård).

Sjökullens rote: Damkärr, Espenäs. Jordbrona, Sjökullen, Källehult eller Albogården, Maleryr, Rågqvist, Rörmaen, Wrångbäcken eller Hulan, Wännervallsdalen, Löfsjökärr, Röstbacken.

Kullens rote: Dahleslätt, Finneviken, Grankärr, Gunleryr, Klockarekullen, Maen och Bjurdammen.

Spjutgiljans rote: Bistockshulan, Björndalen Stora och Lilla, Boda, Lilla och Stora, Bothult, Hölteholmen, Jonstorp eller Stubbered, Kättetorp, Wabodan, Gunnarstorp och Spjutgiljan.

Spökeri hos Bodils i Södra Rågeboda (Hämtat ur Häradshöfdingen, Eslövsbygdens släkt- och folklivsforskarens medlemstidning)

På juldagen ska man hålla sig inomhus och allra minst ge sig ut på jakt. Att det kan sluta i djupaste tragedi fick familjen på Bodilstorpet i Södra Rågeboda erfara en juldag i början av 1900-talet. Detta är en av de mystiska händelser som inträffat där och allt är sant och berättat av såväl Hanna som

sönerna. Att inte Karl kände igen gestalten berodde på att han var för liten då fadern förolyckades, sade Sven Lindell i Lönsboda, som vid den tiden hade sitt hem i Södra Rågeboda och som väl kände till familjen i Bodilstorpet.

”Vädret vad det bästa tänkbara och husfadern tyckte det blev lite drygt i stugan. Hustrun, ”Bodils-Hanna”, som hon kallades hade sitt att pyssla med och på golvet lekte bröderna August och Karl. Karl var bara några år medan August var lite äldre. Gång på gång tittade fadern ut mot den närbelägna Fåknasjön som låg där blank som en spegel. Frosten hade varit hård så det bildats riktig kärnis. Plötsligt gick han bort till väggen där bössan hängde. Han tog ner den liksom jaktväskan av skinn som alltid följde med.

”Du ska väl inte ut o jaga idag då de ä julada” sa Hanna.

”Va skålle da göra, jag ska bara en sväng över sjön på Gylsboas ägor, blev svaret”.

Kläderna kom på och han gav sig iväg över sjön, familjemedlemmarna kunde följa honom med ögonen tills han nådde den motsatta sidan. Hanna fortsatte med sitt arbete och pojkarna med sin lek. Ju längre dagen gick och ingen jägare hördes av steg oron i torpet. På kvällen gav sig Hanna iväg för att söka efter maken. Hon gick samma väg som hon sett honom försvinna. Kommen till sjöns andra strand upptäckte hon till sin fasa och bestörtning maken liggande på rygg och med bössan fortfarande hängande på axeln. Han var död. Redan på morgonen hade han halkat och slagit bakhuvudet i så hårt att han avlidit. Sedan hade han legat hela dagen utan att någon anat den hemska olyckan.

Åren gick och den tragiska händelsen bleknade allt mer, även för den drabbade familjen. Efter ett 20-tal år rustades det åter för jul i Bodilstorpet. Åter en juldag föll in och den skulle familjemedlemmarna inte glömma. Hanna befann sig i köket och sönerna som varit uppe länge kvällen innan hade ännu inte krupit ur utdragssoffan i rummet. Plötsligt gled en skugga förbi rumsfönstret. Karl som legat och tittat utbrast. ”Va va da för en loja gobbfan som geck däa”? Samtidigt öppnades ytterdörren och utan att knacka steg en man in i stugan. På ryggen hängde en bössa och vid sidan en jaktväska. Han var klädd i gammaldags mörka kläder. Inte ett ord yttrade han utan han bara ställde sig att titta på de båda bröderna i soffan. Karl tyckte mannen verkade mystisk och frågade den äldre brodern August. ”Va ä dä för en gubbe?” August hade blivit likblek. ”Tyst Kalle, det är far.” Han visste inte först vad han skulle säga så paff blev han. När han samlat sig någorlunda vände han sig mot mannen och sade: ”Är det ni far som kommit tillbaka så i Guds namn ber jag dig att gå tillbaka dit du är kommen ifrån” Då främlingen hörde detta vände han sig om och gick ut i förstugan.

Hanna som hört att det kommit besök kom in från köket lagom för att se mannen på ryggen. Även hon tyckte sig känna igen gestalten. August berättade genast vad han hade sagt till honom varefter Hanna undrade om gestalten svarat något. ”Kanske han ville något”, undrade hon. August och Hanna följde efter ut i förstugan dit de kom lagom för att se mannen stänga den nedersta ytterdörren. En fråga vad han ville ställdes men han vände endast sitt ansikte mot dem en sista gång utan att säga något. Då kände Hanna igen sin avlidne make. Därefter försvann han samma väg ut mot sjön som han gjort den tragiska juldagen för 20 år sedan.

Denna spökhistoria om min släkt hittade jag på Osby bibliotek. Även om släktrrelationerna och dödsdag inte stämmer så blev jag glad för detta fynd och kan tipsa er om att det är givande att besöka olika bibliotek för att hitta något om sina släktingar.

Mariann Svensson

Jul i äldre tider (Hämtat ur "Året runt från jul till jul" med Jenny Nyström)

I gammal tid tänkte man på julen redan vid midsommar – man sparade en halmnek (halmkärve) som togs fram till jul. Osten ystade och lades på en hylla eller i sängen att torka och lagras. Den sköttes sedan som ett barn. Kring Anders, den 30 november, påbörjades de riktiga julförberedelserna i den svenska bondens liv och naturligtvis i andra samhällsklasser också.

Advent kallades länge julfasta och var en förberedelsestid då man skulle hålla igen på mat och dryck. Annat är det idag då en del sätter igång och äter julbord redan i november. Adventsstaken tillkom på det viset att diakonissorna på Ersta började efter tyskt mönster ta in en liten gran på 1870-talet och i den satte man ljus. Det tändes sju ljus varje adventssöndag, ett för varje veckodag, fram till jul. Det var vanligt i Gästrikland på 1940- och 50-talen, men då tändes bara ett ljus varje söndag tills det var fyra vid jul. I hela landet var sedan utbredd från ungefär sekelskiftet.

Våra adventsljusstakar kom inte förrän på 1920-talet då också adventsstjärnan uppenbarade sig. Även den från Tyskland, närmare bestämt från Herrnhut. I Sverige blev det vanligt med röda pappersstjärnor som hängde i var mans fönster och spred ett trivsamt sken. De kallades av olika anledningar för folkets stjärna. Adventskalendrarna är ännu yngre. Det var Sveriges flickors scoutförbund som 1934 gav ut den först, försedd med 24 luckor och små transparanta teckningar bakom. Idag kan ingen familj leva utan den på grund av TV- och radioprogram som handlar om lucköppningen varje dag.

På Annadagen den 9 december skulle man så gräs för krubban eller andra jullandskap.

Julmarknaderna startar i november och pågår nästan hela december. Det är välbesökta tillställningar som det vimlar av numera. Däremot tycks skyltsöndagen ha mist något av sin glans. Ända sedan 1895 har köpmännen tävlat i att anordna fantastiska tablåer i sina skyltfönster, och man gick man ur huse för att betrakta dessa på skyltsöndagen. Nu för man åka till Singapore eller Japan för att frossa i detta.

Lucia den 13 december ansågs vara årets längsta natt. Då passade det bra att hylla det ljus som skulle återkomma. Hur firandet uppkommit vet man inte med säkerhet, men omkring 1800 firades dagen i Västsverige genom att studenter gick runt med facklor och uppvaktade sina professorer. Det fanns också borgarkvinnor som gick omkring i hemmet på natten och serverade de sina mat på bricka som det stod ljus på. Det första offentliga Luciatåget arrangerade 1927, och det var Stockholms Dagblad som gjorde det. I dag koralas skönhetsdrottningar med namnet Lucia i var och varannan socken.

På Thomasdagen den 21 december inleddes julen. Julen är en gammal nordisk fest till åminnelse av de döda eller kanske fruktbarhetsfest. Själva namnet har bevarats i det finska språket medan vårt sätt att fira julen i nuvarande form har existerat i 150-200 år.

Julfriden lyste in på julaftons morgon och då var julgranen klädd och klar i borgarhemmet. Hos allmogen smyckade man stugan med träd, kvistar, julruskor, lingonris, murgröna och enris. De första julgranarna som togs in och dekorerades fanns i Tyskland på medeltiden. Till Sverige kom den inte förrän under 1700-talet och då bara i överklassen. Borgarklassen tog efter i mitten av 1800-talet och i början av 1900-talet blev den allmän.

Maten spelar förutom julklapparna huvudrollen på julen. Men i forna tiders allmogehem, för omkring 100 år sedan, då var stugan pyntad i festskrud, brasan flammade och kastade sitt sken på julbonaderna och de blanka kopparkärlen. Och medelpunkten var julbordet. På den vita duken stod ljusstakar och julträd tända; mobiler, halmkronor och annat hängde ner från taken. Förutom all mat som fanns med låg vid sidan en julost och ovanpå den några brödkakor. Varje medlem i hushållet hade dessutom sin julhög där ingick en liten ost och en kaka av varje sort som bakats till jul. Det hela kunde krönas med ett stort äpple.

Dopp i grytan sker mitt på dagen, medan lutfisken och risgrynsgröten hör aftonen till. Det är också då som julklapparna delas ut med hjälp av jultomten. Ordet klapp härstammar från sedan man hade förr att springa runt och klappa på vännernas dörrar och slänga in en skämtsam gåva med vers på.

Vår svenska jultomte är en skapelse av Jenny Nyström. Hon slog ihop vår gårdstomte med kontinentens S:t Nikolaus och den svenska julbocken, som kom med klappar, och konstruerade den figur som alla håller så kär. Jennys skildringar av julen, tomten, det kristna budskapet med Jesusbarnet i krubban eller människor i kyrkan är bland de innerligaste bilder vi har av vår allra största och viktigaste högtid. Många generationer har levt med dessa föreställningar och tagit dem för givna och självklara. Det är faktiskt så att Jenny Nyström har format många av våra traditioner – traditioner som vi omedvetet tagit till oss och trott vara våra egna. Genom kort och tidningar gav hon oss vår eller snarare sin uppfattning av julen.

Backstugan av Erland i Prästhult (Hämtat ur Kvällsstunden nr 5 2010)

I en sluttning med utsikt över Vivesjö i Älekulla socken i Västergötland finns resterna av en backstuga, eller "jolhytta" som man sade i min bandom. Den verkade ha varit cirka 3x4 meter, delvis nedgrävd i marken. Spishällen finns kvar men skorstenen har rasat för längesedan. Allt trä har blivit till mull, liksom människorna som byggde den.

Jag sitter och vilar en stund på spishällen och försöker förstå hur tillvaron tedde sig för dem som en gång bodde här. Det är en vacker plats, det är knappt 50 meter till sjöstranden. Hade det varit idag skulle de väl betalat extra fastighetsskatt för sjöutsikten.

Det fanns en man, Johannes Nilsson, född den 30/8 1817, som i mitten på 1800-talet flyttade från "socknens slut" till en "backstuga vid Kinnered".

"Socknens slut" betyder sista sidan i kyrkboken. Där skrev prästen in dem som inte hade någon adress. De hemlösa. Uttryck som "Tak över huvudet" och "Egen härd" får här en betydelse. Hur dålig hyddan än är så är det bättre än att inte ha någonstans alls att ta vägen.

Här bodde de med tillåtelse av markägaren som av ren människovänlighet lät dem slå sig ner på hans utmark. Kanske också med baktanke om billiga dagverken. Stugan byggdes med material som fanns runt omkring. Halvt nedgrävd i sluttningen var golvet färdigt bara att stampa till. Spis och mur av gråsten. Kallmurad och nödortfärdigt tätad med pinnmo eller mjäla. Så några stockvarv och tak av slånor klädda med näver och torv. Kostade inget annat än arbetet som man gjorde själv.

Men vad levde man av? Det var nog inte tillåtet för dem att ha djur, bonden behövde nog skogsbetet till sina egna djur. Var jakt och fiske tillåtet för en egendomslös? Det gick väl inte att hindra och kanske skedde det med markägarens tysta medgivande. Bären i skogen var väl för var och en att plocka och kanske kunde de byta till sig lite potatis och råd mot dagsverken.

Johannes Nilsson gifter sig den 13/5 1848 med änkan Lovisa Jonasdotter från Slätthult i Öxabäck.

Jag roade mig med att följa denna Lovisa Jonasdotter i kyrkböckerna. Det är ett kvinnoöde bland många i artonhundratalets Fattigsverige.

Hon föddes i ett torp "vid Dal" den 25 september 1812 och var dotter till soldaten Jonas Törn.

1832 den 29/12 gifter hon sig med den femtiofyraårige avskedade soldaten Olof Tapper. Hon är då piga i Gunbjörntorp i Öxabäck. Varför gifter sig en tjugoårig flicka med en avskedad soldat som är mer än dubbelt, ja snudd på tre gånger så gammal som hon själv? Ja, kanske för att hon var gravid. Den 7/5 1833 föddes i Gunbjörntorp Anna Christina. Fader Olof Tapper och moder Lovisa Jonasdotter. Det var fem månader efter bröllopet.

Men var det verkligen Tapper som var barnafader, eller var det ett bara framtvingat av omständigheterna? Han fick en ung hustru mot att hennes barn blev legaliserat. Vi får aldrig veta. Nå, den gode Tapper verkar i alla fall varit alert. Den 29/8 1836 föder Lovisa sonen Johannes, fader Olof Tapper.

Så får hon Johan August den 24 april 1842 fader Olof Tapper. Nu bor de på Tunebacken i Öxabäck. Året efter den 15 april dör Tapper i en ålder av 65 år.

När Lovisa 1848 gifter sig med Johannes Nilsson och de flyttar in i backstugan vid Kinnared har hon med sig sonen Nils Peter som är född den 2 oktober 1844. Fadern är okänd. Vart hennes tre barn med Olof Tapper tagit vägen har jag inte lyckats utreda. Med Johannes får Lovisa tre barn: Anna Helena den 23 maj 1848, (tio dagar efter bröllopet), Johanna Stina den 3 juni 1851 och Maria den 9 mars 1855.

I husförhörslängden står angett att Johanna Stina är sjuklig och det förefaller som om Maria blir bortlämnad men hon återkommer till modern när hon är sex år. Om Johannes står den lakoniska noteringen: Död. Inget datum står angivet och i dödboken står han inte att finna. En backstusittare gör inga stora avtryck.

Efter Johannes död bor Lovisa kvar i backstugan tillsammans med Johanna, Stina och Maria. Nils Peter flyttar till Ullared 1863 och Anna Helena till Nolgärdet 1865. Det finns en anteckning om att Lovisa bor i fattigstugan i slutet av sin levnad. Maria flyttar till Redslared den 17 oktober 1875 och Johanna Stina till Skephult den 7 oktober 1876. Sedan dess är det ingen som är skriven i "Backstugan Kinnared"

Att försöka föreställa sig hur Lovisas liv var, är inte lätt för tvåtusentalets människor. I dödboken står att läsa att fattighjonet Lovisa Jonasdotter dog 1875 den 8 februari i en ålder av 62 år 4 månader och 13 dagar. Dödsorsak bröstsjuka. Hon hade levat sitt liv som piga, hustru till en avdankad soldat. Som änka och sedan som hustru till en backstusittare och till sist som änka och fattighjon. Sju barn födde hon med olika fäder.

Vad drömde hon om som ung? Inte var det väl att gifta sig med en gammal knekt som var jämngammal med hennes far? Då tog väl drömmen slut om hon haft någon.

Mest handlade det nog om att överleva.

Hungerpesten av Linnéa Fjällstedt

Jag vill varmt rekommendera en bok som jag ofta återkommer till nämligen "Hungerpesten" av Linnea Fjällstedt. Boken är en skakande skildring om de svåra förhållanden under vilka nybyggarna i södra Lappland tvingades leva under omkring sekelskiftet. Huvudpersonen är författarinnans egen mormor vars levnadsöde hon upptecknat. Gustava Matilda född 12 maj 1876 gifte sig som 19-åring med nybyggaren Jonas Natanael Sjögren och huvudberättelsen skildrar framför allt hennes och barnens svåra umbäranden under det långa vinterhalvåret på nybygget Riset i Dorris, då maken vistades långt borta från hemmet på magra förtjänstarbeten, antingen som timmerman hos burgnare lappar eller i skogdrivningar. Det är en enkel och spännande berättelse men det är måhända ändå svårt att förstå att människor för så relativt kort tid sedan tvingades leva i ett så omedelbart grannskap till svältdöden som beskrivs i denna bok. Men glömskans tyranni förnekar sig svårligen och förhållanden liknande dem som beskrivs i Hungerpesten var en realitet för många i lappmarken så sent som på 1930- och 1940-talen. Linnea Fjällstedt har, liksom Matilda Sjögren, utlämnats till vånda och ensamt ansvar för familjen och upplevt så akuta situationer av matbrist till och med att hon ena dagen inte vetat vad hon nästa dag skulle ge barnen att äta.

"Matilda matade på med de sista vedresterna. Kom inte barnen hem med ved från skogen snart nog skulle stugan vara helt genomskyld om en kort stund. Och svälten hade varit mattsam sedan flera veckor. Hon hade börjat tappa greppet om verkligheten. Hur skulle barnen ute i skogen uthärda kylan och ansträngningarna, där de utmattade vadade omkring i djupsnö?"

Läs den spännande boken som blev mycket omtalad på 1970-talet när den kom ut. Den manar verkligen till eftertanke, inte minst i juletid!

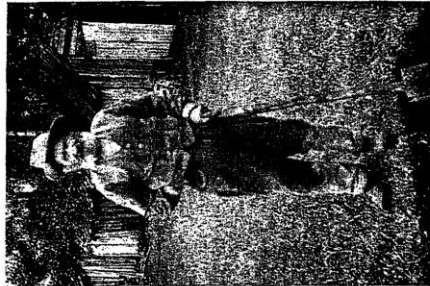
Familjen Nordström i Smedstorp: 1846 anländer från Tunhem smeden Johan August Nordström f. 1820 i Åsaka och hans maka Anna Beata Carlsdotter Björk född samma år till Upphärad. Deras förste son Svante Edvard föds i Åsaka 1844. I början av 1850-talet bygger smeden Johan August det lilla huset Smedstorp alldeles i närheten av Hällkistan vid Sjökullen. Anna Christina föds 1847 och dör 1852, Anders Gustaf föds 1850, Johan 1852, Anna Christina 1854, Sofia 1857, Alfred 1859, August Edvin 1862 och Annika 1867. Här nedan kan du läsa en artikel som Marshall skickat om Anders Gustaf, hans farmors far, som 1876 utvandrade till Norge för att gifta sig. Då hade han redan varit i Småland och arbetat, troligen flera gånger, jag vet inte säkert för hans utflyttningar finns inte registrerade i flyttningslängden och i husförhörlängden 1891-1900 återfinns han under rubriken "obefintliga". I nästa nummer av Kullabladet berättas vidare om familjen Johan August Nordström.

SVENSKESMEDEN NORDSTRØM

Av Olav Andersen

Det arbeidet og den kapitalen som nå vert lagt ned inne i Allmannajuvet, har sitt utspring i den hendingsa som fann stad i 1881 då husmannen Gregorius Birkeland kom over ei malmåre. Det var på slutten av dette året at funnet på Gauteteigen i Allmannajuvet vart innmeldt av finnaren Gregorius Birkeland. Det vart straks oppretta eit aksjeselskap, og arbeidet med å ta ut malm vart sett i gang.

Her skal eg prøva å fortelja litt om ein av alle dei som vart innleigde for å driva gruvedrifta, eit arbeid som var ukjent for folk i bygda. Kressing av minebor var eit svært viktig arbeid for å få god framdrift i tunnelarbeidet. Ein svensk smed, som hadde arbeidd i Gravhalstunellen, og som nå var ferdig, fekk dette viktige arbeidet. Namnet hans var Anders Gustaf Nordstrøm, fødd den 21/3 i 1850. Han var altså då vel 31 år. Han kom til å leva, arbeida og bu i Sauda i over 60 år, heilt til han døyddde vel 90 år gamal.

Anders Gustaf Nordstrøm. Fotograf ukjent.

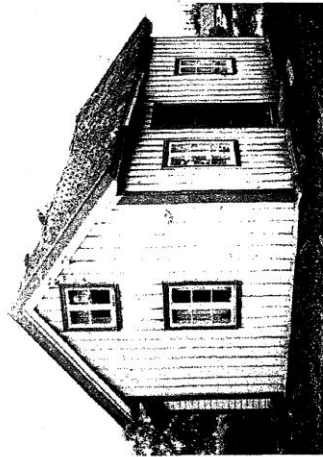
Han gifta seg med ei jente frå Teig som eg ikkje har funne namnet til. Men det blir fortalt at han skjemta med henne og sa: "Når en av oss dør, då skal jag gifta meg med din syster." Og slik vart det. Då første kona døyddde, gifta han seg med systera hennar som heitte Anna Teig. Han bygde hus på Engjagarden og hadde eit lite stykke jord der han fødte nokre sauer. Han hadde to døtre med første kona si. Med den andre fekk han ingen barn. Huset som han bygde og etterkvart løe, sauehus og smie, låg tett ved hovudvegen på høgde sida litt før ein kjem til der vegen svingar mot Kastfoss når ein kjem nedante.

Gruvedrifta i Allmannajuvet varte i 16 år, med nokre få korte avbrot og med vekslende arbeidsstyrke. Nokre år var over hundre mann i arbeid i gruvene, ja ei kort tid i 1897 var arbeidsstyrken heile 168 mann. Bøndene i bygda frakta malmen med hest og kjerre til utskipingshamna i Søndenhavn. På vegen nedover tok dei med minebor som skulle kvessast og la dei ved smia til Nordstrøm. Dei nykveste tok dei med oppover att.

Då gruvedrifta tok slutt for godt, var Nordstrøm 49 år.

Etter at han sette opp smia ved heimen sin på Engja, tok han i mot ymse smiarbeid for bygdefolket. Han hadde fått ord på seg for å vera både flink og hjelpsam.

Jon Solberg har foralt meg at han som gutunge vart sendt opp til Nordstrøm med ei bakstehelle som var kløvna. Då han spurde om den kunne vølast, svarte svensken: "Jo, jo, men san! Den skal bli så sterk at den holder til verdens ende. Men, jag kan inte gjøra det

Huset til Nordstrøm på Engja. Foto utlånt av Ole Geir Handeland.

nu, for jag har inte snus, ock utan snus kan man inte arbeta!"

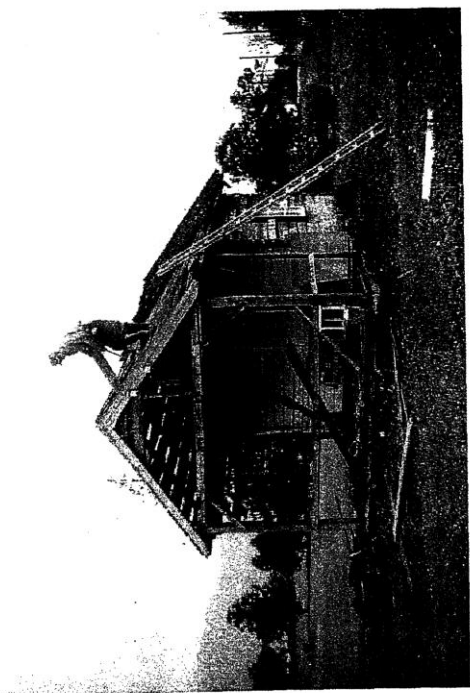
Nordstrøm var på mange måtar ein original, og det gjekk mange rykte om han. Folk visste at han var statslaus, og at han til visse tider mätte til lensmannen og få forlenga opphaldsløyet. Opphaldsboka er sist stempla i 1932 og er underskriven av lensmann Olav Risdal med påteikninga: "Gjelder for opphold i Rogalands Politidistrikt-inn til videre." Det var kan henda ikkje så rart at folk undrast kvifor han var statslaus. Eit rykte ville ha det til at han skulle ha teke livet av ein mann på heimstaden, og derfor hadde rømt landet. Meir rimeleg er vel det som også vart fortalt: Då han var i 16-17-årsalderen, vart det halde tvangsauksjon på heimegarden til far hans. Dette vart for tungt for guten, så han rauk på lensmannen og slo han ned. Etterpå rømde han frå landet og flakka rundt til han hamna i Sauda der han levde til han var over 90 år.

Her er det noko som er uklårt. Nordstrøm er fødd i 1850. Då han rømde frå Sverige, var han 16-17 år, altså må det ha vore i 1866-67. I Noreg er han registrert først i 1876. Då er det nærpå 10 år som me ikkje veit kor han har halde til. I Danmark? I Tyskland? Eller kanskje i løynd – uregistrert i Noreg? Ein ting er sikkert: I denne tida må han ha skaffa seg god fagleg opplæring, for at han var ein uvanleg dyktig smed, er det ingen tvil om.

Anders Gustaf Nordstrøm var ein religiøs mann. Han hadde lese Bibelen frå perm til perm mange gonger og kunne mykje av innhaldet. Han døydde under krigen i 1942, og det var sokneprest Morten Lerø som forretta. Presten skal ha sagt at han var mektig imponert over kunnskapen til den avdøde, og at det var han som prest som hadde mest å læra når dei to tala saman.

Nordstrøm var ein fargerik person med det store skjegget og den kvite hårmanken som ofte fekk gro både fritt og lenge. Ungane var nok litt redde han, men dei tykte at det var spennande og moro å høyra det klangfulle svenske språket med finsk islett, særleg når dei terga han. Men det lurte alltid ein smil langt inne i skjegget.

Eg har tidlegare nemnt at Nordstrøm hadde to døtre. Begge reiste tidleg til Amerika. Mange år seinare, mens huset som far deira bygde ennå

*Gamlestova på Rådstrømbjøkja har snart talt sine mange tenlege dagar, 1969.
Foto utlånt av Ole Geir Handeland.*

stod der dei hadde heimen sin som barn og unge, kom dei tilbake til Sauda ein tur. Då kom dei til Engja og leita opp Ole Geir Handeland som då åtte huset og kunne låsa dei inn. Han fortel at det ikkje var fritt for at det fall tåret då dei vandra rundt i den primitive barndomsheimen.

Tilfang til denne artikkelen har eg fått ved å snakka med gamle folk som huskar Nordstrøm, dei er ikkje mange lenger. Elles har eg funne litt i ein artikkel om gruvedrifta i Allmannajuvet av Leif Amund Håland i Stavanger Aftenblad frå 26. juni 1982. Også forfattaren Finn E. Våga har nemnt smeden Nordstrøm i boka om arbeidarrørsla i Sauda, "De unge slekter". Ole Geir Handeland er sonson til han som selde tomra på Engja til Nordstrøm, og han eig nå staden der husa stod. Han har gjeve meg løyve til å brukka bileta av huset både før og under rivinga. Elles har Ole Geir sett gjennom kladden og rettleid meg. Det takkar eg for.

